

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

МЕХРИБАН ЗАКИР ГЫЗЫ БАЙРАМОВА

**УЧЕБНЫЙ ПЕРЕВОД КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ
МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ
В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ**

**58 01.01 – Теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания русского языка)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по педагогике**

Баку – 2017

Работа выполнена на кафедре русского языка и методики его преподавания педагогического факультета Бакинского славянского университета

Научный руководитель: **Сейран Салам оглы Мирзоев**
доктор педагогических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Аида Эйбат гызы Шахбазова**
доктор педагогических наук, профессор

Иззет Ариф оглы Эфендиев
доктор философии по педагогике, доцент

Ведущая организация: Кафедра иностранных языков и методики их преподавания Азербайджанского государственного педагогического университета

Защита состоится « ___ » мая 2017 года в _____ часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание учёной степени доктора наук по филологии и доктора философии по филологии при Бакинском славянском университете по адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 33

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского славянского университета

Автореферат разослан « ___ » апреля 2017 года

**Учёный секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

доктор наук по филологии,
доцент **Н.Ш.МАМЕДОВ**

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. Интеграция Азербайджана в мировое общество и определение в качестве ориентира единого европейского образовательного пространства обусловили внесение некоторых коррективов в лингвистическое образование, вообще, и в подготовку вторичной языковой личности, в частности. В этой связи наметились несколько иные приоритеты в области преподавания русского языка как иностранного: исследователи наряду с разработками, нашедшими отражение в целевых установках и таких методических терминах, как «обучение языку», «обучение языку как средству общения», «обучение иностранному общению», все чаще стали обращаться к изысканиям в области методики обучения иностранным языкам с позиций компетентностного подхода и межкультурной коммуникации. Ориентиры исследований такого плана содержатся в работах как отечественных ученых, так и в работах ученых ближнего и дальнего зарубежья. К числу таковых можно отнести изыскания Н.И.Алмазовой, В.И.Байдено, Н.Д.Гальсковой, Г.В.Елизаровой, И.А.Зимней, Э.Ф.Зеер, О.Каде, С.С.Мирзоева, Е.Г.Таревой, Ю.Г.Татур, А.О.Османзаде, И.И.Халеевой и др. Исследования в этой области заслуживают внимания тем, что в них нашёл отражение целый ряд вопросов связанных с определением сути межкультурной коммуникативной компетенции в языковом образовании как направления, уточнением ее содержания с позиций различных ученых, а также методическими разработками, обуславливающими формирование данной компетенции на основе изучения и усвоения информации параллельных текстов и т.д. Вместе с тем, следует отметить, что наряду с достигнутыми успехами, в этой области еще осталось немало проблем, требующих своего решения. К числу таковых можно отнести: отсутствие достаточной четкости в определении межкультурной коммуникативной компетенции как направления в лингвистическом образовании, установление признаков, отличающих это направление от таких деятельностных явлений учебного процесса как «иноязычная коммуникация», «иноязычная межкультурная компетенция». Кроме того, в этих исследованиях представлен далеко не полный перечень возможностей, в том числе, оптимальных средств, приемов и способов, которые могли бы обусловить эффективное достижение намеченной цели.

Знакомство с научной литературой в рамках нашего исследования позволило выявить и то, что среди прочих проблем, оставшихся вне поля зрения исследователей, оказался и учебный перевод, который, в нашем понимании, может оказаться полезным в решении задач затрагиваемой проблемы.

Надо заметить, что перевод находился в поле зрения исследователей и характеризовался с самых разных позиций. При этом встречаются прямо противоположные мнения: одни выражают досаду и с сожалением отмечают, что интерес к переводу, всё ещё остаётся в поле внимания преподавателей (Е.И.Пассов), другие ратуют за особую важность перевода в обучении русскому языку как иностранному и рекомендуют этот вид деятельности в решении достаточно широкого круга образовательных задач таких, как формирование языковых и речевых умений (П.Б.Гурвич, Т.И.Жаркова), усиление мотивации обучения (Л.Г.Нечаева), преодоление интерферирующего влияния родного языка (А.Н.Щукин), формирование различных типов билингвизма (Л.В.Щерба), развитие умений профессионального перевода (В.И.Комиссаров).

Знакомство со специальной литературой позволило установить, что, наряду с наличием различных подходов, этот вид учебной деятельности не стал предметом внимания ученых под углом зрения наших изысканий. Образовательная действительность Азербайджана, связанная с подготовкой вторичной языковой личности, дает основание предположить о существовании значительных противоречий в реализации этой деятельности. К числу наиболее важных из них можно отнести несоответствие между социальной потребностью наличия у выпускников языкового вуза готовности стать участником межкультурной коммуникации и недостаточной разработанностью в этом плане проблем, как теоретических, так и практических, способных оказать плодотворное влияние на этот процесс. Все изложенное дает основание говорить об **актуальности** поднимаемой проблемы.

Объектом исследования является процесс лингвистической подготовки в языковом вузе, обуславливающий формирование у обучаемых умений участвовать в межкультурной коммуникативной деятельности с представителями иной социальной среды и культуры на условиях адекватного взаимопонимания.

Предмет исследования заключается в поиске методической системы формирования у обучаемых межкультурной коммуникативной компетенции через реализацию учебного перевода в этом процессе.

Цель исследования состоит в создании научно обоснованной и экспериментально проверенной методической системы, способствующей реализации последовательной работы по формированию у студентов языкового вуза межкультурной коммуникативной компетенции (на примере подготовки будущих учителей-русистов).

В ходе исследования предполагалось решить следующие **задачи**:

- осуществить ретроспективный анализ специальной литературы, связанной с подготовкой вторичной языковой личности с позиций компетентностного подхода;

- изучить и выявить источники русско-азербайджанской национальных культур;

- осуществить отбор культурологического материала для презентации в учебных целях;

- уточнить сущность и роль учебного перевода как когнитивного подхода в реализации мотивов и целей изучения русского языка как иностранного;

- разработать методическую систему в качестве технологии использования учебного перевода в практическом курсе русского языка;

- проверить результативность рекомендуемой методической системы в ходе экспериментального исследования.

Гипотеза исследования заключается в предположении о том, что привлечение к занятиям русским языком культурологической информации с целью обеспечения когнитивности через посредство учебного перевода будет способствовать формированию у обучаемых межкультурной коммуникативной компетенции.

Для решения поставленных задач были использованы следующие **методы исследования**: 1) теоретические – анализ и синтез, сравнение и сопоставление, обобщение и систематизация положений, изложенных в лингвистической, социально-педагогической, психологической и психолингвистической литературе; 2) теоретико-практические – наблюдение за ходом обучения русскому языку как иностранному и деятельностью обучаемых в этом процессе, анкетирование и систематизация полученных материалов; 3) практические – моделирование, практическая апробация, статистический анализ и коррекция результатов экспериментального исследования.

Методологическую основу исследования составили научные труды в области лингвистики и лингводидактики, психологии и психолингвистики, совокупность теоретических положений которых легли в основу методов и приемов, используемых для изучения и осмыс-

ления фактов и событий, пригодных в разработке технологических процессов, связанных рамками наших изысканий.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в методической литературе, связанной с лингвистическим образованием и адресованной азербайджанской аудитории в качестве русского языка как иностранного, осуществлена попытка разработать научно обоснованную и экспериментально проверенную систему подачи культурологической информации в виде специальных заданий, реализуемых через посредство учебного перевода, обеспечивающего когнитивность, что и послужит основанием для последовательного формирования у обучаемых способности в межкультурной коммуникации на русском языке.

Теоретическая значимость работы заключается в научном обосновании необходимости использования в процессе обучения русскому языку как иностранному специально разработанных заданий с культурологической информацией, предполагающих внедрение в учебную деятельность перевода в качестве важного фактора формирования у обучаемых компетентностных умений и навыков в межкультурной коммуникации.

Практическая новизна работы состоит в том, что предложенная нами технология формирования межкультурной коммуникативной компетенции обучаемых в виде методических разработок и рекомендаций, а также материалов будущих учебников и учебных пособий могут стать руководством в педагогической деятельности преподавателей как русского, так и других иностранных языков. Материалы исследования могут быть полезными также для преподавателей неязыковых вузов и в процессе подготовки лекционных курсов, адресованных слушателям повышения квалификации и переподготовки преподавателей иностранного, в том числе, и русского языка.

Основные положения, выносимые на защиту:

- современная действительность диктует необходимость подготовки личности, способной познавать иную культуру через язык;
- формирование межкультурной коммуникативной компетенции является ключевым направлением в подготовке иноязычных специалистов;
- учебный перевод, способствуя активизации когнитивных процессов, является важным фактором процесса обучения иноязычной деятельности;

- учебный перевод следует осуществлять через посредство изучающего чтения текстов, содержащих культурно маркированные реалии;

- формирование способности в межкультурной коммуникации происходит поэтапно через стимулирование поисковой деятельности и обнаружение сходств и различий в реалиях культур носителей родного и изучаемого языков.

Апробация промежуточных результатов исследования осуществлялась в виде сообщений на заседаниях кафедры русского языка и методики его преподавания БСУ, в виде докладов и тезисов выступлений на республиканских и международных научно-практических конференциях, а также публикаций на страницах республиканских и зарубежных изданий.

Объем и структура диссертации. Диссертационное исследование в объеме 143 страниц компьютерной графики состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается выбор темы исследования и её актуальность, обозначаются объект и предмет, излагаются цель и задачи, формулируется рабочая гипотеза, говорится о теоретической и практической значимости работы, отмечается методологическая основа, указываются методы исследования и положения, выносимые на защиту, а также излагаются сведения об апробации и структуре работы.

Первая глава «Теоретические основы использования учебного перевода в процессе подготовки вторичной языковой личности» состоит из трех подглав. В них говорится о значимости изучения языков в неразрывном единстве с культурой и необходимости подготовки в этом процессе личности, способной вступать в речевой контакт и вести общение с представителями иной лингвокультуры. Подтверждение такому подходу мы находим и в законе Азербайджанской Республики «Об образовании», где отмечается, что образовательный процесс в нашей стране, «являясь приоритетной сферой деятельности стратегического значения; отражающей интересы гражданина, общества и государства ... и развивается на основе приоритетности национальных,

духовных и общечеловеческих ценностей путем интеграции в мировую образовательную систему»¹. Такой подход обуславливает важность создания среды, обеспечивающей самореализацию личности, формирование у обучаемых знаний и умений, адекватных современному восприятию картины мира и интеграцию их в национальную и мировую культуру. В этой связи делается экскурс в недавнее прошлое методической науки, связанной с преподаванием иностранных языков, который позволил обнаружить в её эволюции самые различные подходы к этой проблеме. Согласно исследованиям А.А.Миролюбова, в начале XX века подготовка специалистов иностранного языка носила академический характер, в связи, с чем конечная цель сводилась к тому, чтобы научить студента владению языком как системой. При этом обучение устной или письменной речи не практиковалось. Эти виды деятельности рассматривались как средство обучения, а не цель². Вместе с тем, положительное в этом подходе видится в том, что благодаря ему обучаемым удавалось на основе детально разработанной системы усвоить грамматический строй иностранного языка, обладать в рецептивном плане достаточно большим запасом лексических единиц, научиться читать и через посредство простого комбинирования усвоенных правил овладеть письмом.

В последующие годы, в период всё более растущего интереса к практической направленности обучения, в 50-80-х годах ведущими целями в реализации процесса обучения иностранным, в том числе и русскому, языкам становится развитие устной и письменной речи и беспереводного чтения. В этот период цель обучения иностранному языку в языковом вузе квалифицируется как «полное владение ИЯ во всех его формах, получение теоретических знаний об изучаемом языке и умение использовать как практические, так и теоретические знания специально: а) для преподавания ИЯ, б) для перевода устного и письменного с ИЯ на родной язык и с родного на ИЯ, в) для научной работы в области лингвистики»³. Концептуальная новизна этих изысканий заключалась в создании системы обучения устному виду речевой деятельности на основе сознательно-сопоставительного и созна-

¹ Закон Азербайджанской Республики «Об образовании». Баку, 2010, с.3.

² Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. Москва: Ступени, ИНФРА, 2002, с.26.

³ Бородулина М.К., Минина И.М. Основы преподавания иностранного языка в языковом вузе. Москва: Высшая школа, 1968, с.9.

тельно-практического методов. В дальнейшем на базе растущего интереса методистов к новому направлению, связанному со структурированием, зарождающемуся в лингвистической науке, стали разрабатываться языковые модели и речевые образцы. В ходе этой деятельности методисты активно включаются в процесс переоценки разных видов речевых умений и навыков. Именно в этот период даётся толчок формированию и интенсивному развитию системы обучения аудированию, наблюдается активность, связанная с работой вводных курсов, разнообразных упражнений и правил, содержащих инструкции по реализации методических целей.

Несколько иные ориентиры в реализации учебной деятельности обозначаются в методической литературе более позднего периода. Смена акцентов была обусловлена возрастанием роли социокультурного компонента и привнесения его в учебный процесс для осуществления обучаемыми полноценного общения и взаимопонимания. В этот период предметом широкого обсуждения становятся идеи интегрирования элементов культуры в теорию и практику преподавания иностранных языков, в результате чего предлагается концепция, отображаемая в формуле Е.И.Пассова «Культура через язык и язык через культуру». Суть этой формулы сводилась к тому, чтобы осуществлять учебный процесс таким образом, чтобы обучаемые в ходе этой деятельности, усваивая факты культуры в процессе изучения языка как средства коммуникации, одновременно овладевали языком как средством общения, базируясь на усвоении фактов культуры¹.

Изменения в расстановке акцентов в преподавательской деятельности выдвигает на передний план личность обучаемого в качестве своеобразного проводника идей, важного посредника между разными культурами. В этот период развития методической науки (80-90 годы) особое развитие получает направление, в котором предпочтение отдаётся исследованиям, связанным с формированием языковой личности, способной реализовать свой потенциал в социальной среде. В этом плане заслуживают внимания изыскания И.А.Бим, В.С.Коростылёва, В.П.Кузовлева, Е.И.Пассова, по мнению которых знакомство с иноязычной культурой способствует становлению обучаемого как лично-

¹ Пассов Е.И. Учебное пособие по методике обучения иноязычному общению. Москва, 1989

сти в познавательном, воспитательном и развивающем аспектах¹. При этом каждый исследователь, обосновывая свою концепцию соизучения языка и культуры, в качестве доминирующего фактора, выдвигает самые различные подходы, которые находят отражение в таких концептах, как «культурно-ориентированная личность» (В.П.Фурманова), «вторичная языковая личность» (Н.И.Халеева), «поликультурная языковая личность» (П.В.Сысоев) и т.д.

Внедрение данной концепции в азербайджанскую методическую науку обусловливается фактом вхождения Республики в Совет Европы и принятием обязательств, связанных с согласованием образовательных стандартов Азербайджана с общеевропейскими, в которых фигурирует компетентностный подход, основываясь на который даётся оценка конечному результату учебной деятельности. В этом случае языковое образование представляется как деятельность, в ходе которого осуществляется приобщение индивида в связи с изучением языка к познанию «неизвестной ему культуры, формирование через осмысление собственных этнокультурных истоков готовности к диалогу и одновременно толерантности по отношению к чужому для него языку и культуре»². Изучение эволюционного развития методической науки позволило обнаружить, что межкультурная коммуникативная компетенция обозначилась в нем как наиболее продуктивная цель, которую следует взять на вооружение в качестве ведущего направления. При этом необходимо ориентироваться на то, что основными сферами межкультурной компетенции являются когнитивная, прагматическая и мотивационная.

Принимая во внимание, что обучение иностранному языку, в том числе и русскому, связан с поиском «механизма превращения многообразия языков и культур из фактора, препятствующего диалогу между представителями разных лингвосоциумов, в средство взаимного понимания и обогащения, в инструмент творческого развития социально активной и самостоятельной личности»³, мы обратились к изу-

¹ Бим И.Л. Обучение иностранным языкам – поиск новых путей // Иностранные языки в школе. Москва, 1989, № 1, с.13-19

² Мирзоев С.С. Место и роль учебного перевода на занятиях по русскому языку в экономическом вузе // Проблемы обучения языкам в высших школах. Баку, 2010, с.104.

³ Гальскова Н.Д. современная методика обучения иностранным языкам. Москва, 2000, с.55

чению источников, формирующих менталитет русских и азербайджанцев, результаты которого могут служить материалом для создания у студентов иммунитета, способствующего их самореализации в условиях межкультурной коммуникации.

Бытующие в научной литературе определения большей частью характеризуют культуру как понятие комплексное и тем самым представляют этот сложный, многогранный феномен на высоком уровне абстракции. В исследованиях, изученных нами, этот термин квалифицируется как «совокупность духовных ценностей, способами выражения которых являются наука, литература, искусство»¹; как «совокупность достижений человеческого общества в производственной, общественной и духовной жизни»²; а также как «исторически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, выраженный в формах и типах организации жизни и деятельности людей, в их взаимоотношениях, а также создаваемых ими материальных и духовных ценностях»³.

Из сказанного очевидно, что культура в человеческих обществах не являлась дискретной, а представляла собой непрерывный процесс, в котором эти общества сосуществовали как коллективы, которые являлись в той или иной степени носителями культуры, принадлежащей к человечеству в целом. Вместе с тем, каждое человеческое общество имело свой стиль жизни, отличающий его от других обществ. Средства, отображающие реалии культуры (тексты, артефакты, языки, символы и т.д.) являются культурными ценностями. Последнее с точки зрения культурологии претендует и на более широкое значение, олицетворяющее собой принципы, которые ведут к повышению социальной интеграции сообщества людей⁴.

Народная культура - это особый тип социального творчества. Он, хотя и имеет достаточно широкое распространение, однако не идентифицируется с понятием «массовый» и является самостоятельной культурой. Живая народная культура сохраняется чаще всего в сельской местности, тяготеющей к консерватизму и в отличие от массо-

¹ Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Словарь методических терминов (Теория и практика преподавания). Санкт-Петербург, 1933, с.128

² Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург: Норинт, 1998, с.478

³ Российская педагогическая энциклопедия. Москва, 1993, с.486

⁴ Флиер А.Я. Культурология для культурологов. Москва, 2001, с. 325.

вой, создаёт произведения искусства (сказки, песни, танцы, игрушки, мелкую пластику и т.д.). Характер и стиль этих произведений отрабатывается веками и отличаются высокой художественностью. Самые лучшие, отобранные, отшлифованные образцы передаются последующим поколениям. Ими пользуются великие поэты, писатели, композиторы, создавая свои произведения.

Для нашего исследования наибольший интерес представляет рассмотрение русской и азербайджанской культуры, особенностей формирования менталитета народов, проживающих в этих географических пространствах. Менталитет русского народа формировался под влиянием православной религии, которая была перенята у Византии и оказала влияние практически на все стороны жизнедеятельности россиян, в том числе, на социальную и правовую культуру общества.

Особенность русской культуры заключается в её бинарности, что «предполагает не просто присутствие двух разных тенденций в культуре, что, собственно, встречается и в культурах других государств, но и обязательное наличие двух противоположных черт, которые не только противоречат друг другу, но и находятся во взаимосвязи, образуя прочный синтез»¹. Проявления бинарности в русской культуре можно найти и в религиозных убеждениях. Русская церковь со времен принятия православной веры, не только не смогла полностью исключить из сознания людей языческих традиций (различных празднований, древних славянских обрядов и обычаев), но и сама стала терпимо относиться к некоторым обычаям язычества. К примеру, проявление язычества мы находим в праздновании Масленицы, что по своей сути является поклонением богу Солнца (пекутся блины как символ солнца, сжигается чучело Зимы, исполняются приветственные песни, связанные с весной, плодородием и т.д.). Черты языческих обычаев можно найти и в свадебных церемониях, когда после венчания в церкви, молодых осыпают пшеном, поют песни в их честь, а также в исполнении похоронных обрядов, что находит свое выражение в угощении соблезнующих едой и хмельными напитками. Элементы язычества можно увидеть и в соблюдении некоторых примет, связанных с верой (присесть на дорожку, стараться не возвращаться обратно после выхода в дорогу, не стирать рукой со стола и т.д.).

Что касается азербайджанской культуры, то в ней оставили глубокий отпечаток реалии великой культуры, имеющей место еще за

¹ Еремишина Н.Д. Культурология. Москва, 2006, с.394

долго до исламской цивилизации, которая позже была подвергнута почти полному уничтожению.

В родном регионе авестийского учения – Азербайджане его идеи сохранились в характере, культуре, традициях и, в целом, в исторической памяти народа. Зороастрийцы с древних времен совершали поклонение Всевышнему – пять раз в день, начиная от восхода Солнца и до его заката. У зороастрийцев также было принято обязательно носить пояс, как мужчинам, так и женщинам (это сохранилось в национальной азербайджанской одежде), и назывался этот пояс «токка» или «кушти». Во время молитвы этот пояс развязывали, а после молитвы повязывали вновь. Пояс обматывали вокруг талии трижды, что напоминало верующему о том, что надо наполняться благами мыслями, благами словами и благами делами, чтобы обрести сокровище на небесах»¹. Ислам заимствовал у зороастрийцев и обряд жертвоприношения, который осуществлялся в день Мехреган с молитвой мага. При этом жертвенное животное должно было быть здоровым, чтобы бог принял жертвоприношение. Жертвенное мясо раздавали нуждающимся для приготовления еды. Такой же обряд совершается у мусульман во время празднования «Гурбан байрамы».

Культура азербайджанского народа всегда имела богатый творческий потенциал, который продолжал развиваться. Поверья, приметы, пословицы и поговорки, которые сформировались в сознании народа, являются сутью этнических традиций. Азербайджанцы возводят в ранг долга посылать друзьям, знакомым, соседям «пай», т.е. угощение в виде подарка после удачного улова рыбы, охоты или хорошего урожая. После угощения азербайджанской кухней, гости, приезжающие из других стран, приходят в неописуемый восторг, потому что здесь принимают гостей от души и по полной программе. Духовность и оптимизм национального самосознания азербайджанцев зиждется на опыте, накопленном веками, и народной мудрости, основанной на той мысли, что плохое не вечно, и добро побеждает зло.

Своеобразие культуры и черт национального характера русских и азербайджанцев, проведение параллелей между ними является благодатной почвой для установления сходств и различий в построении работы, связанной с формированием у обучаемых межкультурной коммуникативной компетенции.

¹ Мери Бойс. Зороастрийцы. Верования и обычаи. Москва, 1988, с.102

Осуществление работы в этом направлении представляется возможным через учебный перевод, который может явиться когнитивным фактором в осмыслении иной лингвокультуры.

Сделав предметом рассмотрения этот аспект исследования, мы выявили, что когнитивный подход к решению лингводидактических вопросов может стать ключом взаимопонимания в диалоге культур.

Когнитивность с точки зрения психологии, базируясь на познавательных процессах восприятия, ощущения, внимания, памяти, мышления, делает особо важным для лингводидактики понимание того, что эффективное обучение становится возможным в случае, когда «новые концептуализированные знания об иной лингвокультурной реальности будут входить в сознание человека не хаотично, а в определённой последовательности, которую определяет структура базового культурного тезауруса, уже сложившегося на родном языке»¹. Сказанное обуславливается тем фактом, что индивид обращаясь к изучению иного языка, уже имеет в своём арсенале картину мира, сформированную под влиянием родного языка и культуры. А это означает, что новые концепты иноязычной действительности, с которыми обучаемый сталкивается в процессе учебной деятельности, привносятся в собственную картину мира, чтобы отвести им определённое место в тезаурусе. При этом процесс присвоения картины мира инофона происходит двояко: 1) образцы иноязычной действительности актуализируют понятия, которые уже имеются в сознании обучаемого, и он, обладая определенным уровнем когнитивного и культурного развития, пользуется ими, обнаруживая новые грани сформированных понятий. К числу таких концептов можно отнести понятия, которые характерны для любой культуры и имеют общее ядро с концептами иной культуры («день рождения», «похороны», «свадьба», «путешествие» и др.). Однако ритуальное значение их может не совпадать полностью. Скажем, ко дню рождения у многих народов как знак внимания принято дарить цветы. И если у русских не придают особого значения тому, из каких цветов будет состоять этот букет, то у англичан отдают предпочтение розам, которые в их понимании – это одновременно признание и верности, и страстной любви. Или, скажем, у немцев хризантемы, а у азербайджанцев гвоздики выражают понимание утраты и соболезнование по этому поводу; концепт «безбилетный пассажир» у

¹ Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения. Москва: Гнозис, 2005, с.143

азербайджанцев используется только в прямом значении, у русских безбилетного пассажира называют «зайцем», тогда как «заяц» - у китайцев девушка легкого поведения; 2) новые понятия иноязычной действительности не имеют аналогии среди понятий родной культуры, уже имеющихся в сознании обучаемого, при этом «некоторые лакунарные» концепты двух культур не имеют даже общего ядра. В этом случае в сознании обучаемого может сформироваться неверное или искажённое представление о содержании иноязычных концептов, потому что они подвергаются обработке семантической системой родного лингвосоциума, оказывая тем самым сильное интерферирующее влияние на вновь воспринимаемые факты. Более того, «когда два языка вступают в контакт ... в одном индивиде, то означает, что контакт и конфликт приходят два видения мира.... Переход от одного языка к другому может вызвать в мышлении глубокое потрясение»¹. Задача лингводидакта заключается в том, чтобы, принимая во внимание этот психологический фактор когнитивности, консолидировать все свои усилия и умения для нейтрализации или сведения к минимуму конфликтной ситуации между двумя лингвокультурами, способствовать тому, чтобы обучаемые могли приводить к консенсусному пониманию своих ментальных образований и ментальных концептов носителей иноязычной культуры, научить распознавать смысловую неоднородность их и безболезненно преодолевать разночтения.

С точки зрения психолингвистики, наряду с общими положениями о роли тех или иных познавательных процессов в речевой деятельности, разработанных в исследованиях Л.С.Выготского, А.А.Залевской, А.А. Леонтьева, А.М. Шахнарович, наиболее пригодной для наших изысканий является теория когнитивного диссонанса, суть которой сводится к ощущению индивидом дисбаланса в процессе столкновения в его сознании антагонистических по содержанию знаний, убеждений и поведенческих установок. Сказанное обуславливается тем, что в ходе изучения иностранного языка обучаемый непременно сталкивается с такими фактами, когда осознанная им и ставшая привычной картина мира не совпадает с реалиями, которые не являются нормой для носителей иного языка и культуры. В этом случае возникает конфликт, служащий ключом для сравнения и познания различий между двумя картинами мира. Однако такой когнитивный диссонанс не

¹ Дадье Б. Люди между двумя языками // Иностранная литература. Москва, 1968, № 4, с.255.

появляется сам по себе. Здесь непременно требуется помощь обучающего, который в процессе реализации учебного перевода, делая предметом внимания обучаемых факты, являющиеся источником конфликта в разных культурах, способствует реальному преодолению трудностей, связанных с его разрешением.

В отсутствии языковой среды знакомство с реалиями иной лингвокультуры осуществляется через информацию, которая содержится в аутентичном тексте на изучаемом языке.

Такой текст для обучаемого является набором специфических кодов, и усвоение информации, заключённой в нём, становится возможным через расшифровку (осознание, переосмысление) и преобразование в понятия, знакомые ему. Словом, чтобы осмыслить и приобщиться к иной лингвокультуре, индивид должен, прежде всегда пропустить информацию, содержащуюся в ней, сквозь призму понятий собственного языка и культуры. А для этого ему следует прибегнуть к перекодированию (переводу) информации, потому что «процессы перевода и понимания идут параллельно; перевод включает в себя понимание»¹. В результате этого процесса, осуществляемого поэтапно, происходит осмысление и усвоение информации.

Во второй главе **«Система работы по формированию межкультурной коммуникативной компетенции посредством учебного перевода»** рассматриваются особенности учебного перевода в реализации мотивов и целей изучения русского языка как иностранного, предлагается технология его использования в разрезе исследуемой проблемы, а также излагаются результаты опытно-экспериментальной проверки.

В современной методической науке важнейшим условием активизации учебной деятельности признается удовлетворение практических запросов обучаемых, связанных с успешным использованием изучаемого языка, понимание «необходимости и ценности владения языком, настойчивое творческое отношение к изучению языка, культуры его носителей, стремление не только узнавать неизвестное, но и находить ему место в своей жизни. Такая мотивация является наивысшей и самой благоприятной для достижения высоких результатов в овладе-

¹ Балакирева И.В. Перевод как неотъемлемая часть учебного процесса. Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах // Тезисы II Международной научной конференции. Челябинск: ЧТУ, 2003, с..474

нии языком, потому что для учащихся сам учебный процесс становится необходимостью и удовольствием»¹.

Оценка обстоятельств, при которых создаются условия, где учебный перевод может оказаться действенным средством в формировании искомых нами умений и навыков, носит общенаучный характер, потому что имеет в своей основе философское и педагогическое начало. Условиями, в которых создаются предпосылки использования учебного перевода в качестве эффективного средства для формирования межкультурной коммуникативной компетенции, является необходимость создания объективных возможностей и целенаправленных мер, способствующих успешной реализации этой деятельности.

Экскурс в специальную литературу позволил установить наличие в методической науке различных взглядов, определяющих в качестве единицы учебного перевода как отдельные слова и словосочетания, так и целые предложения, и связные тексты. Правомерным представляется мнение, что «социальный и культурный опыт, находящий отражение в общей картине мира, фиксируется не только единичными лексическими номинациями, но и коммуникативными структурами более высокого уровня, конструкционным материалом которых выступают лексические номинации»².

Анализ учебного плана для педагогического факультета Бакинского славянского университета позволил установить, что подготовка филологов-русистов осуществляется, наряду с другими дисциплинами и через посредство изучения целого ряда учебных дисциплин, среди которых имеются и те, которые удовлетворяют наши исследовательские интересы. К числу таких предметов мы относим «Практический русский язык», «Лингвострановедение», «Культура речи», «Методика преподавания русского языка», «Классическая русская литература», «Детская литература», «Древняя русская литература XVIII в.», «Русская литература XIX в.» и др. Этот факт свидетельствует о том, что в течение всего периода обучения на педагогическом факультете студентам представляется возможность получения достаточно большого количества информации на русском языке. Они, располагая в своём арсенале сведениями о собственной лингвокультуре имеют возмож-

¹ Вятюннев М.Н. Теория учебника русского языка как иностранного. Москва: Русский язык, 1984, 172с.

² Хайруллин В.И. Перевод и когнитология. Уфа, 1997, с. 47.

ность познать концепты иной, незнакомой им лингвокультуры. При этом процесс познания и переосмысления концептов родной и иноязычной культуры может происходить на всех уровнях речи.

Однако формирование межкультурной коммуникативной компетенции может явиться продуктивным лишь в том случае, если межкультурное знание, полученные в результате взаимодействия когнитивных структур в ходе осуществления учебного перевода будут не только усвоены, но и получают практическое применение. Для осуществления этой цели лексические единицы и целые фразы, являющиеся носителями реалий изучаемого языка, должны в определённом контексте, обусловленном той или иной ситуацией, вступать во взаимодействие с аналогичными понятиями родной лингвокультуры обучаемых. В противном случае данные, приобретенные в результате сопоставления разноязычных речевых единиц, останутся в памяти обучаемых в виде статичных накоплений, пассивных образцов.

В качестве контекста, в котором представляется возможным проследить взаимопроникновение лингвокультурных смыслов, может выступать текст. Однако работа с текстом, связана со значительными трудностями, потому что текст, даже самый небольшой, в содержательном плане характеризуется тем, что имеет основную и второстепенную сюжетные линии, которые переплетаясь, служат конструктивными компонентами содержания. Поэтому для удовлетворения потребностей формирования межкультурной коммуникативной компетенции в качестве объекта учебного перевода следует избрать речевую единицу, которая была бы по объёму больше, чем предложение, но меньше, чем текст. Таковой единицей в нашем понимании является сложное синтаксическое целое (ССЦ), которое представляет собой объединение нескольких тематически связанных предложений в смысловые блоки и функционирующих в построениях диалогического и монологического характера, в устной и письменной форме.

Специфические особенности текстов, включающих культурно маркированные ССЦ, предполагают особый вид деятельности обучаемых, направленный их анализ и перевод только в ходе изучающего чтения. Сказанное обуславливается тем фактом, что изучающее чтение, в отличие от других видов чтения (ознакомительное, просмотровое, поисковое), предполагает анализ формы текста с лингвистических позиций, перевод на родной язык всего текста или его фрагментов и возможного обращения к словарю. При этом познавательная

ценность и информативная значимость побуждает обучаемых опираться на фоновые знания с целью понимания содержания текстов.

Согласно ориентирам нашего исследования в ходе осуществления переводческой деятельности в условиях вуза обучаемые должны поэтапно овладевать соответствующими для межкультурной коммуникативной компетенции умениями и навыками. В этой связи они, осуществляя учебный перевод, должны подходить к этому виду деятельности, во-первых, с позиций когнитивной сущности; во-вторых ориентировать себя на выполнение действий в рамках ССЦ, определенных нами в качестве единицы учебного перевода; в-третьих, иметь в виду и помнить важность фактора взаимообусловленности учебного перевода и изучающего чтения.

Немаловажным в этом процессе является мотивированность выполнения учебного перевода. Для удовлетворения нашего интереса в этом направлении мы обратились к анализу ряда школьных и вузовских учебников и учебных пособий по русскому языку, адресованных тем, кто получает образование на азербайджанском языке. Результаты анализа позволили выявить, что в ряде случаев задания на перевод в них отсутствуют, в других эти задания носят чисто грамматический характер, в третьих – таких заданий незначительное количество или они составляют достаточное число, однако содержание этих заданий носит традиционный характер, отличается однотипностью.

Надо заметить, что выявленные нами типы заданий не могут стимулировать деятельность по учебному переводу в плане формирования у обучаемых способности в межкультурной коммуникации. Для реализации такой цели перед выполнением заданий, связанных с учебным переводом, студентам следует иметь четкое представление о том, что они приобщаются к получению знаний и осмыслению особенностей иной лингвокультуры, что в ходе этой деятельности им представляется возможность обрести межкультурный опыт через раскрытие своеобразия собственной картины мира. И поэтому задания, связанные с учебным переводом должны заключать в себе четко выраженное содержание, ориентирующее их внимание на сравнение картин мира носителей двух культур, родной и русской, выявление фактов сходства и различия между ними, осмысление и интерпретацию этих различий.

Обращение к практике преподавания иностранного языка позволило выявить, что учебная деятельность для решения конкретных задач в этом процессе осуществляется посредством самых различных мето-

дов: грамматико-переводного, сравнительно-практического, сознательно-сопоставительного, аудиолингвального, программированного, коммуникативного. При этом учебный перевод на таких занятиях используется довольно разнообразно и способствует формированию развитых универсальных умений комбинированного билингвизма, которые являются базисными для речевых способностей.

В основу предлагаемой нами системы работы положен сознательно-практический метод с привлечением некоторых элементов проблемного обучения, в частности, тех, которые связаны отчасти диалогическим и частично поисково-исследовательским аспектами. При этом процессуальный план реализации нашей концепции предлагает поэтапное решение взаимосвязанных задач. Каждый из этапов обусловлен определенной целью и представляет собой конкретный порядок осуществления процедур и действий обучающего (преподавателя) и обучаемых (студентов), которые необходимы для реализации конечной цели, связанной с использованием учебного перевода как средства формирования способностей в межкультурной коммуникации в ходе изучающего чтения.

Предлагаемая система основывается на стимулировании поисковой деятельности обучаемых, направленной на обнаружение сходств и различий в реалиях двух культур, в частности, русской и азербайджанской. Эта составляющая играет ключевую роль в осмыслении значимости соответствий и расхождений, обнаруженных в ходе учебного перевода и дальнейшего учета в процессе межкультурной коммуникации. В нашем представлении, избранные нами аспекты являются наиболее глубокими выразителями сути проблемного обучения и могут оказаться пригодными в активизации фоновых знаний обучаемых и способствовать стимулированию их поисково-аналитической деятельности. При этом процесс учебного перевода как средство формирования межкультурной коммуникативной компетенции может стать продуктивным, если роль обучающего будет ограничена инициацией, стимулированием и корректированием деятельности обучаемых.

Дееспособность предлагаемой нами концепции была подвергнута экспериментальному исследованию в течение ряда лет. Для констатации необходимости осуществления на занятиях русским языком работы по формированию у обучаемых умений в межкультурной коммуникации был проведён опрос среди преподавателей и студентов на основе специально составленных анкет. Результаты этой работы под-

твердили заинтересованность, как преподавателей, так и студентов, в необходимости знакомства с реалиями русской культуры с тем, чтобы в последующем, по необходимости, стать участниками межкультурного общения с носителями этого языка. После обучающего эксперимента были предприняты шаги для выявления эффективности проведённой работы.

Результативность предлагаемой технологии по формированию у обучаемых межкультурной коммуникативной компетенции была выявлена на основе тестовой проверки умений студентов самостоятельно осуществлять эту работу. Данные, полученные в ходе итоговой проверки, приводятся в нижеследующей таблице и свидетельствуют о дееспособности наших рекомендаций.

Таблица 1

№	Тесты	Эксперимент. гр.		Контроль-ная гр.	
		I курс	II курс	I курс	II курс
1.	Межкультурная коммуникация в современном мире – это ... а) желательность; б) необходимость; в) любопытство .	а) б) + в)	а) б) + в)	а) б) в) -	а) б) + в)
2.	Для участия в межкультурной коммуникации с русским необходимо ... а) современное владение лексикой и грамматикой русского языка; б) умение привлечь внимание собеседника фактами культуры; в) знание языка и фактов русской культуры.	а) б) в) +	а) б) в) +	а) б) - в)	а) б) - в)
3.	Какое влияние оказывают на процесс взаимопонимания наличие стереотипов культуры в сознании собеседников? а) отрицательное;	а) + б) в)	а) + б) в)	а) б) в) -	а) б) в) -

	б) положительное; в) затрудняюсь ответить .				
4.	Что является причиной возникновения стереотипов культуры? а) устойчивые образы культуры в сознании собеседника; б) устойчивое реагирование на реплики о культуре; в) замедленная реакция на реплики о культуре.	а) б) - в)	а) + б) в)	а) б) - в)	а) + б) в)
5.	Как можно избавиться от культурных стереотипов? а) часто общаться с иностранцами; б) накапливать информацию из оригинальных источников; в) объективно оценивать иноязычную информацию, постоянно сопоставляя факты иностранной и родной лингвокультуры.	а) б) в) +	а) б) в) +	а) - б) в)	а) б) - в)
6.	Что нужно для обогащения знаний о русской культуре? а) читать оригинальные тексты на русском языке, содержащие факты о культуре русского народа; б) смотреть интересные фильмы о россиянах; в) часто беседовать с людьми русской национальности.	а) б) в) -	а) + б) в)	а) + б) в)	а) + б) в)

7.	<p>Читая тексты на русском языке, всегда ли сопоставляете обнаруженные лингвокультурные явления с фактами родного языка и культуры?</p> <p>а) не вижу в этом надобности; б) делаю это всегда; в) если в этом вижу необходимость.</p>	<p>а) б) + в)</p>	<p>а) б) + в)</p>	<p>а) б) + в)</p>	<p>а) б) в) -</p>
8.	<p>Надо ли соотносить лингвокультурные факты в иноязычном тексте с фактами родного языка и культуры?</p> <p>а) непременно; б) по мере необходимости; в) в этом нет нужды.</p>	<p>а) + б) в)</p>	<p>а) + б) в)</p>	<p>а) б) - в)</p>	<p>а) + б) в)</p>
9.	<p>Считаете ли вы нужным осмыслить до конца лингвокультурную информацию, обнаруженную в иноязычном тексте?</p> <p>а) считаю, что это обязательно; б) считаю, что это не важно; в) считаю, что это бесполезно.</p>	<p>а) + б) в)</p>	<p>а) + б) в)</p>	<p>а) + б) в)</p>	<p>а) б) - в)</p>
10.	<p>Всегда ли вы уважительно относитесь к фактам русской лингвокультуры.</p> <p>а) если они вызывают положительные эмоции; б) если они соответствуют фактам родной лингвокультуры; в) всегда, считая, что каждый народ имеет собственную лингвокультуру.</p>	<p>а) б) в) +</p>	<p>а) б) в) +</p>	<p>а) б) - в)</p>	<p>а) б) в) +</p>
	Количественная оценка	8	10	3	5
	Качественная оценка	80%	100%	30%	50%

В **заключении** подводятся общие итоги исследования.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. Азербайджанская ментальность как компонент соизучения культур в лингвистическом образовании // Н.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfrans. 01-04 may 2013. Bakı: BSU, с.89-91.
2. Ценностные ориентиры азербайджанской культуры в формировании межкультурной коммуникативной компетенции // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri N.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfrans. ADU, Bakı, 6-7 may, 2013, с. 94-95.
3. Учет особенностей национальной культуры в лингвокультурном образовании // Doktorantların və gənc tədqiqatçılarının XIII Respublika elmi konfransı. 2-ci cild, 19-20 dekabr, Bakı, 2013, с.328-330.
4. Истоки русской культуры как компонент в формировании межкультурной коммуникативной компетенции на занятиях РКИ // «Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве». 11-13 ноябрь 2013. Эрзурум-Турция. (MaПРЯЛ), с. 400-401.
5. Перевод как вид деятельности в обучении иностранному языку // Dil və ədəbiyyat. ADU, №2. Bakı, 2014, с. 221-227.
6. Межкультурная коммуникативная компетенция – ключевое направление в подготовке вторичной языковой личности // Dil və ədəbiyyat. ADU. №3 (91), Bakı, 2014, с.312-314.
7. Методика формирования межкультурной коммуникативной компетенции на занятиях русским языком // Elmi xəbərlər. ADU. №2, Bakı, 2015, с.395-406.
8. Контрастивность культур как источник формирования межкультурной коммуникативной компетенции // Образование. Наука. Научные кадры. Москва, (РИНЦ), 2015. №2,с. 176-180.
9. Роль учебного перевода в осмыслении социокультурной информации в преподавании русского языка как иностранного // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Bakı, 2015, №3, с. 191-196.
10. Учебный перевод как средство активизации познавательной деятельности на занятиях русским языком // Xəbərlər. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu. Bakı, 2015, №3, с.20-27.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

MEHRİBAN ZAKİR qızı BAYRAMOVA

**RUS DİLİNİN XARİCİ DİL KİMİ ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV
KOMPETENSİYANIN FORMALAŞDIRILMASINDA TƏLİM
TƏRCÜMƏSİNİN ÜSUL KİMİ İSTİFADƏSİ**

**5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(rus dilinin tədrisi metodikası)**

**Pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKİ – 2017

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqoji fakültəsinin Rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər: **Seyran Salam oğlu Mirzəyev**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **Aidə Heybət qızı Şahbazova**
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

İzzət Arif oğlu Əfəndiyev
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Xarici dillər və onların tədrisi metodikası kafedrası

Müdafiə «___» may 2017-ci il saat «___» Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.71 Birdəfəlik Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 33.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat «___» aprel 2017-ci il tarixində göndərilmişdir.

D.02.71 Dissertasiya Şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə elmlər doktoru,
dosent **N.Ş.MƏMMƏDOV**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanın dünya ictimaiyyətinə inteqrasiyası və vahid Avropa təhsil məkanının istiqamət kimi müəyyən edilməsi dil təhsilinə, ümumən ikinci dil şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına bəzi düzəlişlərin edilməsini şərtləndirmişdir. Bununla əlaqədar olaraq rus dilinin xarici dil kimi tədrisi sahəsində bir qədər fərqli prioritetlər gözə dəyir: tədqiqatçılar məqsədli təlimatlar və “dilin təlimi”, “ünsiyyət vasitəsi kimi dilin təlimi”, “xarici dildə ünsiyyətin öyrədilməsi” kimi metodiki terminlərdə əks olunan vasitələrlə yanaşı, getdikcə daha tez-tez xarici dillərin təlimi metodikası sahəsində araşdırmalara kompetentlik və mədəniyyətlərarası kommunikasiya mövqeləri baxımından yanaşmağa başlayıblar. Belə tədqiqatların oriyentirləri həm yerli, həm də əcnəbi alimlərin əsərlərində əks olunur. Bura N.İ.Almazova, V.İ.Baqdenko, N.D.Qalskova, Q.V.Yelizarova, İ.A.Zimney, E.F.Zeyer, O.Kade, S.S.Mirzoyeva, Y.Q.Tareva, Y.Q.Tatur, A.O.Osmanzadə, İ.İ.Xaleyeva və başqalarının əsərlərini aid etmək olar. Bu sahədə olan araşdırmalar onunla diqqət çəkir ki, burada bir istiqamət kimi dil təhsilində mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin mahiyyətinin müəyyən edilməsi, onun məzmununun müxtəlif alimlərin nöqtə-nəzərindən dəqiqləşdirilməsi, bu kompetentliyin paralel mətnlərdəki informasiyaların öyrənilməsi və mənimsənilməsi əsasında formalaşdırılmasını şərtləndirən metodik vasitələrlə bağlı bir sıra suallar əks olunmuşdur. Bununla bərabər, qeyd etmək lazımdır ki, əldə olunan uğurlarla yanaşı, bu sahədə həllini gözləyən xeyli problemlər də vardır. Bura linqvistik təhsilin bir istiqaməti kimi mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin müəyyən edilməsində kifayət qədər dəqiqliyin olmamasını, bu istiqaməti tədris prosesinin “xarici dildə kommunikasiya”, “xarici dildə mədəniyyətlərarası kompetentlik” kimi fəaliyyət sahələrindən fəqləndirən əlamətlərin müəyyən edilməsinin vacibliyini aid etmək olar. Bundan əlavə, bu tədqiqatlarda imkanlar, həmçinin müəyyən edilən məqsədə səmərəli şəkildə çatmağı şərtləndirən optimal vasitələr, üsul və yollar heç də tam təqdim olunmamışdır.

Tədqiqat çərçivəsində elmi ədəbiyyatla tanışlıq onu da müəyyən etməyə imkan vermişdir ki, tədqiqatçıların gözündən yayınan digər problemlər arasında həmçinin təlim tərcüməsi də vardır. Fikrimizcə, bu, araşdırılan problem üzrə vəzifələrin həllində xeyirli ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, tərcümə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuş və müxtəlif mövqelərdən səciyyələndirilmişdir. Eyni zamanda ziddiyyətli fikirlər də mövcuddur: bəziləri təəssüflə bildirir və qeyd edirlər ki, tərcüməyə olan maraq hələ də müəllimlərin diqqət mərkəzindədir (Y.İ.Pas-

sov), digərləri isə rus dilinin xarici dil kimi tədrisində tərcümənin vacibliyini önə çəkir, dil və nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, tədrisin motivasiyasının gücləndirilməsi (L.Q.Neçayeva), doğma dilin müdaxiləsinin aradan qaldırılması (A.N.Şukin), müxtəlif bilinqvizm növlərinin formalaşdırılması (L.V.Şerba), peşəkar tərcümə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi (V.İ.Komissarov) kimi kifayət qədər geniş təhsil tapşırıqlarının həllində bu fəaliyyət növünü təklif edirlər (P.B.Qurviç, T.İ.Jarkova).

Xüsusi ədəbiyyatla tanışlıq müəyyən etmişdir ki, müxtəlif yanaşmaların mövcudluğu ilə yanaşı, bu təhsil fəaliyyəti növü bizim araşdırmalarımız baxımından alimlərin diqqətini cəlb etməmişdir. Bunlardan ən vacibləri sırasına dil istiqaməti üzrə ali təhsil məktəbləri məzunlarının mədəniyyətlərarası kommunikasiya iştirakçısı olmaq hazırlığının sosial tələbatı ilə bu mənada həm nəzəri, həm də praktiki problemlərin (onlar prosesə əlverişli təsir edə bilər) kifayət qədər işlənməməsi arasında uyğunsuzluğun olmasıdır. Yuxarıda qeyd edilənlər qaldırılan problemin **aktuallığı** haqqında danışımağa əsas verir.

Tədqiqatın obyekti dil üzrə ali təhsil məktəblərində linqvistik hazırlıq prosesidir. Bu proses təhsil alanlarda digər sosial mühit və mədəniyyət nümayəndələri ilə adekvat qarşılıqlı anlaşma şəraitində mədəniyyətlərarası kommunikativ fəaliyyətdə iştirak bacarıqlarının formalaşmasını şərtləndirir.

Tədqiqatın predmeti tədris tərcüməsinin reallaşdırılması vasitəsilə təhsil alanlarda mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılmasının metodik sisteminin axtarışından ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədi dil üzrə ali təhsil müəssisələri tələbələrində mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin (gələcəyin rus dili müəllimlərinin hazırlanması nümunəsində) formalaşdırılması üzrə ardıcıl işin aparılmasına imkan verən elmi əsaslandırılmış və təcrübədə sınaqdan keçirilmiş metodik sistemin yaradılmasından ibarətdir.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı **vəzifələri** həll etmək nəzərdə tutulurdu:

- kompetentlik yanaşması baxımından ikinci dil şəxsiyyətinin hazırlanması ilə bağlı olan xüsusi ədəbiyyatın retrospektiv təhlilini həyata keçirmək;
- rus-Azərbaycan milli mədəniyyətlərini öyrənmək və mənbələrini müəyyən etmək;
- tədris məqsədləri üçün kulturoloji materialın seçimini həyata keçirmək;
- rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin motiv və məqsədlərinin reallaşdırılmasında koqnitiv yanaşma kimi təlim tərcüməsinin mahiyyəti və rolunu dəqiqləşdirmək;

- təlim tərcüməsinin praktik rus dili kursunda istifadə texnologiyası qismində metodik sistem hazırlamaq;
- eksperimental tədqiqat zamanı tövsiyə edilən metodik sistemin səmərəliliyini yoxlamaq.

Tədqiqatın işi fərziyyəsi ondan ibarətdir ki, rus dilinin tədrisi dərslərində koqnitivliyin təmini məqsədi üçün təlim tərcüməsi vasitəsilə kulturoloji informasiyanın cəlb edilməsi tələbələrdə mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşmasına şərait yaradacaq.

Qarşıya qoyulan tapşırıqların həlli üçün aşağıdakı **tədqiqat metodlarından** istifadə edilmişdir: 1) nəzəri-təhlil və sintez, müqayisə və tutuşdurma, lingvistik, sosial-pedaqoji, psixoloji və psixolinqvistik ədəbiyyatda qeyd olunan müddəaların ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi; 2) nəzəri-praktik – rus dilinin xarici dil kimi tədrisinin və bu prosesdə təhsil alanların fəaliyyətinin müşahidə edilməsi, əldə edilən materialların anketləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi; 3) praktik – modelləşdirmə, praktik aprobasiya, eksperimental tədqiqatın statistik təhlili və korreksiyası.

Tədqiqatın **metodoloji əsasını** dilçilik və lingvodidaktika, psixologiya və psixolinqvistika sahələrində elmi əsərlər təşkil etmişdir. Bu elmlərin nəzəri müddəalarının toplusu tədqiqatla bağlı texnoloji proseslərin hazırlanmasında lazımlı olan fakt və hadisələrin öyrənilməsi üçün gərəkli metod və üsulların əsasında durmuşdur.

Tədqiqatın **elmi yeniliyi** ondan ibarətdir ki, lingvistik təhsil və rus dilinin xarici dil kimi tədrisində azərbaycandilli auditoriyaya istiqamətlənən metodiki ədəbiyyatda ilk dəfə kulturoloji informasiyanın xüsusi tapşırıqlar formasında elmi əsaslandırılmış və eksperimentlə təsdiq olunmuş təqdimatı sisteminin hazırlanması cəhdi edilmişdir. Bu tapşırıqlar koqnitivliyi təmin edən təlim tərcüməsi vasitəsilə reallaşdırılır ki, bu da tələbələrdə rus dilində mədəniyyətlərarası ünsiyyət üçün bacarıqların ardıcıl şəkildə formalaşmasına şərait yaradacaqdır.

Tədqiqatın **nəzəri əhəmiyyəti** rus dilinin xarici dil kimi tədrisi prosesində kulturoloji informasiya olan xüsusi hazırlanmış tapşırıqların elmi əsaslandırılmasından ibarətdir. Belə tapşırıqlar tələbələrdə mədəniyyətlərarası kommunikasiyada kompetentlik bacarıqları və vərdislərinin formalaşdırılmasının vacib amili kimi tədris prosesində tərcümənin tətbiq edilməsini nəzərdə tutur.

Tədqiqatın **praktik əhəmiyyəti** ondan ibarətdir ki, metodik üsullar və tövsiyələr, həmçinin gələcək dərslilər və dərslər vəsaitlərinin materialları qismində tərəfimizdən təklif edilən tələblərdə mədəniyyətlərarası kommu-

nikativ kompetentliyin formalaşdırılması texnologiyası həm rus, həm də digər xarici dil müəllimlərinin pedaqoji fəaliyyətində müəyyən qaydalar formasına istifadə edilə bilər. Tədqiqat materialları eyni zamanda qeyri-dil ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri və xarici dil, həmçinin rus dili müəllimləri üçün ixtisasartırma və təkmilləşdirmə kurslarında mühazirələrin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- müasir reallıq yad mədəniyyəti dil vasitəsilə dərk edə bilən şəxsiyyətin formalaşdırılmasını diktə edir;
- mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılması xaric dil mütəxəssislərinin hazırlanmasında əsas istiqamətdir;
- təlim tərcüməsi koqnitiv prosesləri aktivləşdirməklə xaric dilin öyrəldilməsi prosesində vacib amildir;
- təlim tərcüməsini mədəniyyətlə bağlı reallıqları əks etdirən mətnlərin öyrənilməsi vasitəsilə həyata keçirmək lazımdır;
- mədəniyyətlərarası kommunikasiyada bacarıqların formalaşdırılması axtarış fəaliyyətinin stimullaşdırılması, doğma və öyrənilən dillərin mədəniyyətləri arasında oxşarlıqlar və fərqlərin müəyyən edilməsi vasitəsilə mərhələli şəkildə baş verir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası Bakı Slavyan Universitetinin Rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının iclaslarında, respublika və beynəlxalq elmi-praktik konfranslarda məruzələr və tezislər, həmçinin yerli və xarici nəşrlərdə məqalə formasında həyata keçirilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. 143 kompyuter səhifədən ibarət olan dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın mövzu seçimi, onun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti müəyyən edilir, məqsəd və vəzifələri göstərilir, işçi fərziyyə formalaşdırılır, işin nəzəri və praktik əhəmiyyəti haqqında danışılır, metodoloji əsası, tədqiqat metodları və müdafiyyə çıxarılan müddəalar qeyd edilir, aprobasiya və tədqiqatın strukturu haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil “İkinci dil şəxsiyyətinin hazırlanması prosesində təlim tərcüməsindən istifadənin nəzəri əsasları” üç yarım-fəsildən ibarətdir.

Burada dilin mədəniyyətlə sıx bağlı şəkildə öyrənilməsinin əhəmiyyəti və bu prosesdə yad dil mədəniyyətinin nümayəndələri ilə nitq əlaqəsinə girə bilən və ünsiyyət qurmağı bacaran şəxsiyyətin hazırlanmasından bəhs edilir. Bunun təsdiqi Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanununda da əks olunub. Burada qeyd olunmuşdur ki, ölkəmizdə təhsil “dünyəvi və fasiləsiz xarakter daşımaqla, vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarını əks etdirən strateji əhəmiyyətli prioritet fəaliyyət sahəsidir”¹. Belə yanaşma şəxsiyyətin özünü reallaşdırmasını, tələbələrdə dünya mənzərəsinin qəbul edilməsinə adekvat olan bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması və onların milli və dünya mədəniyyətinə inteqrasiyasını təmin edən mühitin yaradılmasının vacibliyini şərtləndirir. Bununla əlaqədar olaraq xarici dillərin tədrisi ilə bağlı olan metodika elminin yaxın keçmişinə ekskurs edilir və bu da onun təkamülündə problemin həllinə ən müxtəlif yanaşmaları üzə çıxarmağa imkan verir. A.A.Mirolyubovun tədqiqatlarına görə, XX əsrin əvvəllərində xarici dil mütəxəssislərinin hazırlanması akademik səciyyə daşıyırdı ki, son nəticə olaraq tələbəyə dil bir sistem kimi öyrədilirdi. Lakin şifahi və yazılı nitqin öyrədilməsi işi həyata keçirilirdi. Bu fəaliyyət növləri məqsəd kimi deyil, tədris vasitəsi kimi nəzərdən keçirilirdi². Buna baxmayaraq, bu yanaşmada müsbət məqam ondan ibarətdir ki, onun sayəsində müfəssəl şəkildə hazırlanmış sistem əsasında tələbələr xarici dilin qrammatik quruluşunu mənimsəyir, kifayət qədər böyük həcmdə leksik vahidlər ehtiyatına yiyələnir, oxumağı və sadə birləşdirmə yolu ilə yazmağı öyrənirdilər.

Sonrakı illərdə, tədrisin praktik istiqamətinə artan maraq dövründə - 50-80-ci illərdə xarici dillər, o cümlədən rus dilinin tədrisi prosesində əsas məqsədlər şifahi və yazılı nitqin və fasiləsiz oxunun inkişaf etdirilməsi olmuşdur. Bu dövrdə dil üzrə ali təhsil məktəblərində xarici dil tədrisinin məqsədi “xarici dilin bütün formalarında mənimsənilməsi, öyrənilən dil haqqında nəzəri biliklərin verilməsi, praktik və nəzəri bilikləri a) xarici dilin tədrisi, b) xarici dildən ana dilinə və ana dilindən xarici dilə yazılı və şifahi tərcümə, c) biliklərin dilçilik sahəsində elmi iş üçün istifadə etmək bacarığı”³ kimi təsnif edilirdi. Bu tədqiqatların konseptual yeniliyi şüurlu-müqayisəli və şüurlu-praktik metodlar əsasında şifahi nitqin öyrədilməsi

¹ Azərbaycan Respublikasının «Təhsil haqqında» Qanunu. Bakı, 2010, s.3.

² Миролюбов А.А. История отечественной методики обучения иностранным языкам. Москва: Ступени, ИНФРА, 2002, с.26

³ Бородулина М.К., Минина И.М. Основы преподавания иностранного языка в языковом вузе. Москва: Высшая школа, 1968, с.9

sisteminin yaradılmasından ibarət idi. Sonradan metodistlərin dilçilikdə yaranan yeni strukturlaşdırma istiqamətinə artan marağı əsasında dil modelləri və nitq nümunələri hazırlanmağa başlandı. Bu fəaliyyət müddətində metodistlər nitq bacarıqları və vərdişlərinin müxtəlif növlərinin yenidən dəyərləndirilməsinə fəal şəkildə qoşulurlar. Məhz bu dövrdə audiosəsənləndirmə təlim sisteminin formalaşdırılması və intensiv inkişafına təkan verilir, giriş kursları, müxtəlif çalışmalar və metodik məqsədlərin reallaşdırılması üçün təlimatlar olan qaydalarla bağlı fəallıq müşahidə olunurdu. Sonrakı dövrlərdə isə tədris fəaliyyətində bir qədər fərqli istiqamətlər nəzərə çarpır. Tendensiyanın dəyişməsi sosial-mədəni komponentin rolunun artması və tələbələrin tam ünsiyyəti və dili anlaması üçün onun təlim prosesinə gətirilməsi ilə şərtlənirdi. Bu dövrdə xarici dillərin nəzəri və praktik tədrisinə mədəniyyət elementlərinin inteqrasiya edilməsi ideyası geniş müzakirə mövzusu olmuşdur. Bunun da nəticəsi olaraq Y.İ.Passovun “Dil vasitəsilə mədəniyyət və mədəniyyət dil vasitəsilə” formulunda əks olunan konsepsiya təklif olunur. Bu formulun mahiyyəti ondan ibarət idi ki, təlim prosesini elə həyata keçirmək lazımdır ki, ünsiyyət vasitəsi kimi dilin öyrənilməsi prosesində tələbələr mədəniyyət faktlarını mənimsəməklə eyni zamanda mədəniyyət faktlarının mənimsənilməsinə əsaslanaraq ünsiyyət vasitəsi kimi dilə yiyələnsinlər¹.

Tədris fəaliyyətində prioritetlərin dəyişməsi nəticəsində ideyaların aparıcı qüvvəsi, müxtəlif mədəniyyətlər arasında vacib vasitəçi olan tələbənin şəxsiyyətini ön plana çıxarır. Metodika elminin inkişafının bu dövrdə (80-90-cı illər) sosial mühitdə öz potensialını nümayiş etdirə bilən dil şəxsiyyətinin formalaşması ilə bağlı tədqiqatlara daha çox üstünlük verilmirdi. Bu baxımdan İ.A.Bim, V.S.Korostilyov, V.P.Kuzovlev, Y.İ.Passovun tədqiqatları diqqət çəkir. Onların fikrincə, yad mədəniyyətlə tanışlıq tələbənin idraki, tərbiyəvi və inkişafetdirici baxımdan şəxsiyyət kimi formalaşmasına imkan yaradır². Hər bir tədqiqatçı dil və mədəniyyətin birgə öyrənilməsi konsepsiyasını əsaslandırmaqla aparıcı amil kimi ən müxtəlif yanaşmalar irəli sürür ki, bunlar da “mədəniyyətə yönəlik şəxsiyyət” (V.P.Furmanova), “ikinci dil şəxsiyyəti” (N.İ.Xaleyeva), “çox mədəniyyətli dil şəxsiyyəti” (P.V.Sisoyev) və digər konsepsiyalarda əks olunur. Bu konsepsiyanın Azərbaycan metodika elmində tətbiq edilməsi respublikanın Avropa Şu-

¹ Пассов Е.И. Учебное пособие по методике обучения иноязычному общению. Москва, 1989, 247с.

² Бим И.Л. Обучение иностранным языкам – поиск новых путей // Иностранные языки в школе. Москва, 1989, № 1, с.13-19

rasına daxil olması və Azərbaycanın təhsil standartlarının Avropa təhsil standartlarına uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar olan öhdəliklərin qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Bu standartlarda kompetentlik yanaşması əks olunur ki, bunun əsasında tədris fəaliyyətinin son nəticəsinə qiymət verilir. Bu halda dil təhsili elə bir fəaliyyət kimi qəbul olunur ki, bu zaman fərdin dili öyrənmək əsnasında “ona yad mədəniyyətin dərk edilməsi, özünün etnomədəni dəyərlərini bilməklə dialoqa hazırlıq və ona yad olan dilə və mədəniyyətə qarşı tolerantlığın formalaşdırılması həyata keçirilir”¹. Metodika elminin təkamül inkişafının tədqiqatı mədəniyyətlərarası kommunikasiya kompetentliyininburada ən əlverişli məqsəd kimi qəbul edildiyini, onu əsas istiqamət kimi istifadə etməyin lazım olduğunu müəyyən etməyə imkan verir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, koqnitivlik, praqmatiklik və motivasiya mədəniyyətlərarası kommunikasiya kompetentliyinin əsas sahələridir.

Nəzərə alaraq ki, xarici dil, xüsusən də rus dilinin tədrisi “müxtəlif dil birliklərinin nümayəndələri arasında dialoqa mane olan dil və mədəniyyət rəngarəngliyini qarşılıqlı anlaşma və zənginləşdirmə, sosial fəal və müstəqil şəxsiyyətin inkişaf etdirilməsi vasitəsinə çevirmək üçün mexanizm”² axtarırları ilə bağlıdır, belə halda biz rus və azərbaycanlıların mentalitetini formalaşdıran mənbələrintədqiqinə müraciət etdik. Bunun nəticələri tələbələrə mədəniyyətlərarası kommunikasiya mühitində özlərini reallaşdırmağa kömək edən immunitetin yaradılması üçün material ola bilər.

Elmi ədəbiyyatda mədəniyyət əsasən kompleks anlayış kimi səciyəyənləndirilir və bununla da bu mürəkkəb, çoxtərəfli fenomen mücərrədlik səviyyəsində təqdim edilir. Tərəfimizdən nəzərdən keçirilən tədqiqatlarda bu termin “ifadə vasitəsi elm, ədəbiyyat, incəsənət olan mənəvi dəyərlərin birliyi”³; “insan cəmiyyətinin istehsalatda, ictimai və mənəvi həyatda nailiyyətlərinin cəmi”⁴; həmçinin “insanların həyatı və fəaliyyətinin təşkilinin forma və növlərində, onların qarşılıqlı münasibətlərində, həmçinin onlar tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dəyərlərdə ifadə olunan cəmiyyətin,

¹ Мирзоев С.С. Место и роль учебного перевода на занятиях по русскому языку в экономическом вузе // Проблемы обучения языкам в высших школах Баку, 2010, с.104

² Гальскова Н.Д. современная методика обучения иностранным языкам. Москва, 2000, с.55

³ Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Словарь методических терминов (Теория и практика преподавания). Санкт-Петербург, 1933, с.128.

⁴ Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург: Норинт, 1998, с.478

insanın yaradıcılıq gücü və bacarıqlarının müəyyən tarixi inkişaf mərhələsi”¹ kimi ifadələrlə səciyyələndirilir.

Qeyd olunanlardan aydın olur ki, insan cəmiyyətlərində mədəniyyət diskret olmamış, fasiləsiz bir prosesdən ibarət olmuşdur ki, bu prosesdə həmin cəmiyyətlər kollektiv kimi mövcud olmuş və onlar da ümumən bəşəriyyətə məxsus olan müəyyən mədəniyyətin daşıyıcıları hesab edilmişlər. Bununla yanaşı, hər bir insan cəmiyyəti onu digərlərindən fərqləndirən həyat tərzinə malik olmuşdur. Mədəniyyət reallıqlarını əks etdirən vasitələr (mətnlər, artefaktlar, dillər, simvollar və s.) mədəni dəyərlərdir. Kulturologiya baxımından sonuncu daha geniş mənaya iddia edir və bu mənə insanlar birliyinin sosial inteqrasiyasının gücləndirilməsinə gətirib çıxaran prinsipləri təcəssüm etdirir². Xalq mədəniyyəti sosial yaradıcılığın əsas növüdür. Kifayət qədər geniş yayılsa da bu növ “kütləvilik” anlayışı ilə eyniləşdirilmir və müstəqil mədəniyyətdir. Canlı xalq mədəniyyəti adətən mühafizəkarlığa meyilli olan kənd yerlərində yaşadırlar və kütləvi mədəniyyətdən fərqli olaraq incəsənət əsərləri yaradır (nağıllar, mahnılar, rəqslər, oyuncaqlar və s.). Bu əsərlərin xarakteri və üslubu əsrlərlə aşınır və yüksək bədiiliyi ilə seçilir. Ən yaxşılari, seçilmiş, cilalanmış nümunələr sonrakı nəsillərə ötürülür. Dahi şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar onlardan istifadə edərək öz əsərlərini yaradırlar.

Bizim tədqiqat üçün rus və Azərbaycan mədəniyyətlərinin, həmin coğrafi ərazilərdə yaşayan bu xalqların mentalitetlərinin formalaşması xüsusiyyətlərinin nəzərdən keçirilməsi daha böyük maraq kəsb edir.

Rus xalqının mentaliteti bizanslardan götürülmüş pravoslav dininin təsiri altında formalaşdırılmış və rusiyalıların həyatı və fəaliyyətinin, demək olar, bütün sahələrinə, həmçinin cəmiyyətin sosial və hüquqi mədəniyyətinə təsir göstərmişdir.

Rus mədəniyyətinin xüsusiyyəti onun binar olmasındadır ki, bu da “mədəniyyətdə nəinki iki müxtəlif tendensiyanın olmasını nəzərdə tutur, həqiqətdə buna digər dövlətlərin də mədəniyyətlərində rast gəlinir, həm də mütləq şəkildə iki bir-birinə əks əlamətlərin mövcud olmasıdır ki, bunlar da bir-birinə qarşı nəinki ziddirlər, həm də sıx sintez yaradaraq qarşılıqlı əlaqədə olurlar”³. Rus mədəniyyətində binarlığın təzahürünü dini etiqadlarda da görmək olar. Pravoslav dininin qəbulundan keçən dövr ərzində rus kilsəsi nəinki büt-pərəst ənənələri insanların şüurundan çıxara bildi (müxtəlif

¹ Российская педагогическая энциклопедия. Москва, 1993, с.486

² Флиер А.Я. Культурология для культурологов. Москва, 2001, 325 с.

³ Еремишина Н.Д. Культурология. Москва, 2006, с.394

bayramlar, qədim slavyan ayinləri və ənənələri), hətta özü bəzi bütpərəst ənənələrə dözümlə yanaşmağa başladı. Misal üçün Maslenitsa bayramının qeyd edilməsində bütpərəstlik nəzərə çarpır ki, bu, mahiyyətə Günəş tanrısına sitayiş etmək deməkdir (günəş simvolu kimi blinlər bişirilir, qış fəslinin müqəvvası yandırılır, yaz, məhsuldarlıqla bağlı salamlama mahnıları oxunur). Bütpərəstlik ənənələrinin əlamətlərini həmçinin toy mərasimlərində də tapmaq olar: kilsədə nikaha daxil olduqdan sonra yeni ailə quranların üzərinə darı atılır, onların şərəfinə mahnılar oxunur. Eyni zamanda yas mərasimlərində də başsağlığı verməyə gələnlərə qida və spirtli içkilər verilir. Bütpərəstliyin elementlərini həmçinin bəzi inancların yerinə yetirilməsində də görmək mümkündür (yola çıxmaздan əvvəl oturmaq, yola çıxandan sonra geri qayıtmamaq, əllə süfrəni silməmək və s.).

Azərbaycan ədəbiyyatında isə böyük bir mədəniyyətin dərin izləri qalmışdır. Hazırda demək olar tam məhv olan bu mədəniyyət islam sivilizasiyasından çox əvvəl mövcud olmuşdur.

Avesta təliminin vətəni olan Azərbaycanda onun ideyaları xalqın xarakterində, mədəniyyətində, ənənələrində və ümumən tarixi yaddaşında qalmışdır. Zərdüşt tərəfdarları qədim zamanlardan gündə beş dəfə - gün doğandan gün batana dək Tanrıya sitayiş etmişlər. Zərdüştilikdə həm kişilər, həm də qadınlar mütləq şəkildə kəmərgəzdirməli idilər (bu, Azərbaycan milli geyimlərində saxlanılıb) və kəmərgə "toqqa" və ya "kuştı" adlanırdı. İbadət edərkən bu kəmərgə açılır, ibadət bitdikdən sonra isə yenidən bağlanırdı. Kəmərgə belə üç dəfə dolayırdılar ki, bu da inamlı insana səmada xəzinəyə sahib olması üçün xoş fikirlər, xoş sözlər və xoş əməl sahibi olmağı xatırladırdı¹.

İslam dini zərdüştilikdən həmçinin Məhrəqan günündə maq duası ilə həyata keçirilən qurban kəsmək ənənəsini də götürmüşdür. Qurban kəsilən heyvan sağlam olmalı idi ki, Tanrı onu qəbul etsin. Qurbanlıq ət ehtiyacı olan insanlar arasında paylanılırdı. Eyni ənənə müsəlmanların Qurban Bayramında da mövcuddur. Azərbaycan xalqının mədəniyyəti həmişə zəngin yaradıcı potensiala malik olmuşdur. Xalqın şüurunda formalaşan inanclar, əlamətlər, atalar sözləri və zərbi-məsəllər etnik ənənələrin mahiyyətidir. Azərbaycanlılar uğurlu ov və ya yaxşı məhsul götürdükdən sonra dostlara, tanışlara, qonşulara pay verməyi özlərinə borc bilirlər. Azərbaycan mətbəxi ilə tanışlıqdan sonra digər ölkələrdən gələn qonaqlar məmnun qalırlar, çünki burada qonaqlara çox böyük diqqət göstərilir.

¹ Мери Бойс. Зороастрийцы. Верования и обычаи. Москва, 1988, с.102

Azərbaycanlıların mənəviyyəti və nikbinliyi əsrlərlə toplanan təcrübəyə və xeyirin şər üzərində qələbəsinə inama əsaslanan müdrikliyə söykənir. Rus və azərbaycanlıların milli xarakterinin özünəməxsusluğu və xüsusiyyətləri, onlar arasında müqayisənin aparılması tələbələrdə mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin yaradılması ilə bağlı işin qurulmasında oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyən edilməsi üçün faydalı zəmindir. İşin bu istiqamətdə təlim tərcüməsi vasitəsilə qurulmasını mümkün hesab edirik, belə ki tərcümə yad dil mədəniyyətinin dərk edilməsində koqnitiv amil ola bilər. Tədqiqat zamanı bu məsələni nəzərdən keçirərək biz müəyyən etdik ki, linqvodidaktik məsələlərin həllində koqnitiv yanaşma mədəniyyətlərin dialoqu zamanı qarşılıqlı anlaşmada açar rolunu oynaya bilər.

Psixologiyada koqnitivlik qavrayış, hiss, diqqət, yaddaş, təfəkkür kimi idraki proseslərə əsaslanaraq linqvodidaktika üçün bir məsələni xüsusilə vacib edir ki, səmərəli təlim o vaxt mümkündür ki, “yad dil və mədəniyyət haqqında yeni konseptuallaşmış biliklər insanın şüuruna xaotik şəkildə deyil, müəyyən ardıcılıqla daxil olur və bu ardıcılığı ana dilində artıq mövcud olan ilkin mədəni söz ehtiyatının strukturu müəyyən edir”¹. Qeyd olunanlar bir faktla əsaslandırılır ki, fərd yad dili öyrənməyə başlayarkən artıq onda dünya haqqında doğma dil və mədəniyyətin təsiri altında təsəvvür olur. Bu isə o deməkdir ki, tələbə təlim prosesində rastlaşdığı yad reallığın yeni konseptləri özünün dünya təsəvvürünə daxil edilir ki, onları söz ehtiyatında müəyyən yer versin. Bu zaman yad reallığın mənimsənilməsi prosesi iki cür baş verir: 1) yad reallığın nümunələri artıq tələbənin şüurunda olan anlayışları aktuallaşdırır və müəyyən koqnitiv və mədəni inkişaf səviyyəsinə malik olan tələbə formalaşmış anlayışların yeni sərhədlərini kəşf etməklə onlardan istifadə edir. Belə konseptlər sırasına istənilən mədəniyyətə xas olan və digər mədəniyyətlərlə ümumi nüvəyə malik olan anlayışları aid etmək olar (ad günü, dəfn, toy, səyahət və s.). Lakin onların ayin mənaları tam üst-üstə düşməyə bilər. Deyək ki, bir çox xalqlarda ad günündə diqqət rəmzi kimi gül hədiyyə etmək qəbul edilmişdir. Əgər ruslarda gül dəstəsində hansı güllərin olmasına fikir verilmirsə, ingilislər əsasən qızılgülə üstünlük verirlər. Çünki onların anlayışına görə, qızılgül eyni zamanda həm sadıqlıq, həm də ehtiraslı sevgidə etiraf deməkdir. Yaxud da almanlarda xrizantem, azərbaycanlılarda qərənfil itki və hüzn bildirir. “Biletsiz sənişin” anlayışı azərbaycanlılarda birbaşa mənada qəbul edilir, ruslarda isə biletsiz sənişinlərə “заяц” (“dovşan”) deyirlər. Halbuki

¹ Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения. Москва: Гнозис, 2005, с.143

çinlilərdə “dovşan” sözü yüngül davranışlı qızlara münasibətdə işlədilir; 2) yad reallığın yeni anlayışlarının doğma mədəniyyətdə analoqu olmur, hətta iki mədəniyyətdə bəzi qarşılığı olmayan konseptlər heç ümumi nüvəyə də malik deyillər. Belə olan halda tələbənin təfəkküründə yad konseptlərin məzmunu haqqında təhrif edilmiş təsəvvürlər yarana bilər, çünki onlar doğma dil və mədəniyyətin semantik sistemi vasitəsilə qavranılır və bununla yeni qəbul edilən faktlara güclü müdaxilə təsiri göstərilir. Bundan başqa, “iki dil bir fərddə əlaqəyə girdikdə əlaqə və konflikt dünyaya iki baxışa gəlir... Bir dildən digərinə keçid təfəkkürdə dərin sarsılma yarada bilər”¹. Linqvodidaktın vəzifəsi ondan ibarətdir ki, koqnitivliyin bu psixoloji amilini nəzərə alaraq söylərini və bacarıqlarını səfərbər edərək iki dil və mədəniyyətlər arasında konfliktli vəziyyətin aradan qaldırılmasına və ya təsirinə minimuma endirilməsinə çalışmalı, tələbələrin özlərinin mental təhsili və yad mədəniyyət daşıyıcılarının mental konseptlərinin konsensus şəkildə dərk etməsinə, mənalarnın müxtəlifliyini müəyyən etməsinə və bu məna variantlarını ağırsız mənimsəməsinə kömək etməlidir.

Psixolinqviyistika nöqtəyi-nəzərindən L.S.Vıqtoski, A.A.Zalevskaya, A.A.Leontyeva, A.M.Şaxnaroviçin tədqiqatlarında hazırlanan nitq fəaliyyətində bu və ya digər idraki proseslərin rolu haqqında ümumi müddəalarla yanaşı, bizim araşdırmalarımız üçün ən uyğunu koqnitiv dissonansdır. Onun mahiyyəti təfəkkürdə məzmunu görə antaqonistik biliklər, etiqad və davranışların toqquşması prosesində fərdin disbalans hissənin keçirməsindən ibarətdir. Qeyd olunanlar onunla əsaslandırılır ki, xarici dili öyrənərkən tələbə mütləq elə bir faktla rastlaşır ki, onun üçün adı olan dünya təsəvvürü yad dil və daşıyıcısı üçün adı olan reallıqlarla üst-üstə düşür. Belə halda iki dünya təsəvvürü arasında fərqləri müqayisəsi və dərk üçün açar olan ziddiyyət yaranır. Lakin belə koqnitiv dissonans öz-özünə yaranmır. Burada mütləq şəkildə müəllimin köməyinə ehtiyac yaranır. O, müxtəlif mədəniyyətlərdə ziddiyyətə səbəb olan faktlara diqqət artırmalı və tələbələrə bu çətinlikləri keçməkdə kömək etməlidir.

Dil mühiti olmadıqda yad dil və mədəniyyətin reallıqları ilə tanışlıq öyrənilən dildə olan autentik mətnə əks olunan informasiya vasitəsilə baş verir. Tələbə üçün belə mətn spesifik kodlar toplusudur və orada olan informasiyanın mənimsənilməsi ona yaxın olan anlayışlara çevirməklə həyata keçirilir. Bir sözlə, yad dil və mədəniyyəti dərk etmək üçün fərd ilk növbədə informasiyanı öz dili və mədəniyyətinin anlayışları nöqtəyi-

¹ Дадье Б. Люди между двумя языками // Иностранная литература. Москва, 1968, № 4, с.255

nəzərindən keçirməlidir. Bunun üçünsə o, informasiyanı tərcümə etməlidir, çünki “anlama və tərcümə prosesləri paralel gedir; anlama tərcüməyə daxildir”¹. Mərhələli şəkildə həyata keçirilən bu proses zamanı informasiyanın dərkə və mənimsənilməsi baş verir.

“Təlim tərcüməsi vasitəsilə mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması üzrə iş sistemi” adlanan ikinci fəsilə rus dilinin xarici dil kimi təliminin motiv və məqsədlərinin reallaşdırılmasında təlim tərcüməsinin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir, tədqiq edilən problem baxımından onun istifadə texnologiyası təklif edilir, həmçinin bu texnologiyanın təcrübədə yoxlanılmasının nəticələri göstərilir.

Müasir metodika elmində tədris fəaliyyətinin fəallaşdırılmasının vacib şərti tələbələrin öyrənilən dilin uğurlu istifadəsi ilə bağlı praktik tələblərinin təmin edilməsi, “dili mənimsəməyin zəruriliyi və dəyərli olmasının, dil və mədəniyyətin öyrənilməsinə təkidlə yaradıcı yanaşmanın, bilmədiklərini nəinki öyrənməyə, hətta onları öz həyatında tətbiq etməyə çalışmaq həvəsinin dərkidir. Belə motivasiya dilin öyrənilməsində yüksək nəticələrə nail olmaq üçün ən ali və əlverişli hesab edilir, çünki təlim prosesinin özü tələbələr üçün zərurətə və məmnunluğa çevrilir”².

Təlim tərcüməsinin tədqiq edilən bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasında təsirli bir vasitə ola biləcək mühitdəki şəraitin qiymətləndirilməsi ümumelmi xarakter daşıyır, çünki əsasında fəlsəfi və pedaqoji mənşə dayanır. Mədəniyyətlərarası kommunikativkompetentliyin formalaşdırılması məqsədilə səmərəli vasitə kimi təlim tərcüməsinin istifadəsi üçün yaranan şərtlər ondan ibarətdir ki, bu fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsi üçün obyektiv imkanlar yaradılmalı və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməlidir. Xüsusi ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsi nəticəsində metodika elmində həm ayrı-ayrı sözlər və söz birləşmələri, həm də bütöv cümlələr və əlaqəli mətnlərin təlim tərcüməsinin vahidi qismində çıxış etdiyi müəyyən edilmişdir. “Dünyanın ümumi mənzərəsinə əks olunan sosial və mədəni təcrübə nəinki tək-tək leksik vahidlər, həmçinin leksik nomina-

¹ Балакирева И.В. Перевод как неотъемлемая часть учебного процесса. Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах // Тезисы II Международной научной конференции. Челябинск: ЧТУ, 2003, с.474

² Вятютнев М.Н. Теория учебника русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1984, 172 с.

siyalardan qurulan daha yüksək səviyyəli kommunikativ strukturlar vasitəsilə müəyyən edilir”¹ fikrini düzgün hesab edirik.

Bakı Slavyan Universitetinin pedaqoji materialı üçün təlim planının təhlili göstərmişdir ki, rusist filoloqların hazırlığı digər fənlərlə yanaşı, həmçinin xeyli sayda təlim fənlərinin tədrisi vasitəsilə həyata keçirilir. Belə fənlər arasında bizim tədqiqat maraqlarımıza cavab verən fənlər də vardır. Belə fənlər sırasına biz “Praktik rus dili”, “Dil və ölkəşünaslıq”, “Nitq mədəniyyəti”, “Rus dilinin tədrisi metodikası”, “Klassik rus ədəbiyyatı”, “Uşaq ədəbiyyatı”, “XVIII əsr qədim rus ədəbiyyatı”, “XIX əsr rus ədəbiyyatı” və digərlərini qeyd etmək olar. Bu fakt onu göstərir ki, pedaqoji fakültədə bütün təlim müddətində tələbələrə rus dilində kifayət qədər böyük həcmdə informasiya almaq imkanı verilir. Özlərinin dili və mədəniyyəti haqqında məlumatlara malik olan tələbələr həm də onlara yad olan dil və mədəniyyətin konseptlərini öyrənmək imkanına malik olurlar. Doğma və yad mədəniyyətin konseptlərinin dərkini və mənimsənilməsi prosesi nitqin bütün səviyyələrində baş verə bilər.

Lakin mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılması yalnız o zaman səmərəli ola bilər ki, əgər təlim tərcüməsi həyata keçirilən zaman koqnitiv strukturların qarşılıqlı təması zamanı əldə edilən mədəniyyətlərarası biliklər nəinki mənimsəniləcək, həm də təcrübədə tətbiq ediləcək. Bu məqsədə nail olmaq üçün öyrənilən dilin reallıqlarının daşıyıcıları olan leksik vahidlər və bütöv ifadələr bu və ya digər situasiya ilə bağlı olan müəyyən kontekstdə doğma dil və mədəniyyətin analogi anlayışları ilə qarşılıqlı əlaqəyə girməlidir. Əks təqdirdə müxtəlif nitq vahidlərinin müqayisəsi nəticəsində əldə edilən məlumatlar tələbələrin yaddaşında statik və passiv obrazlar şəklində qalacaq.

Linqvomədəni mənaların bir-birinə sıx bağlanmasını izləmək üçün münasib kontekst rolunda mətn çıxış edə bilər. Lakin mətnlə iş xeyli çətinliklərlə bağlıdır, çünki hətta ən kiçik mətn belə məzmun baxımından bir-birinə bağlanaraq məzmunun konstruktiv komponentlərinə çevrilən əsas və ikinci dərəcəli süjet xətlərinə malikdir. Buna görə mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılması üçün təlim tərcüməsini obyekt qismində nitq vahidini seçmək lazımdır. Belə vahid cümlədən böyük, mətndən isə kiçik olmalıdır. Fikrimizcə, belə vahid mürəkkəb sintaktik bütöv (MSB) ola bilər. Belə vahidlərdə bir-birinə tematik bağlı olan cümlələr məna bloklarında birləşir, dialoq və monoloq, şifahi və yazılı strukturlarda istifadə olunur.

¹ Хайруллин В.И. Перевод и когнитология. Уфа, 1997, с. 47.

Mədəniyyətlə bağlı MSB-lər daxil olan mətnlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri tələbələrin xüsusi fəaliyyət növünü nəzərdə tutur ki, bu da həmin mətnlərin təhlili və tərcüməsini yalnız təlim oxusu zamanı nəzərdə tutur. Qeyd edilənlər onunla şərtlənir ki, digər oxu növlərindən (tanışlıq, müşahidə, axtarış) fərqli olaraq təlim oxusu “mətnin dil formasının təhlilini, bütün mətnin və ya onun hissələrinin doğma dilə tərcüməsi və lüğətə müraciəti nəzərdə tutur...”. Bu zaman idraki dəyəri və informativ əhəmiyyət mətnin məzmununu başa düşmək üçün tələbələri fon biliklərinə müraciət etməyə sövq edir. Tədqiqatın oriyentirlərinə əsasən, ali təhsil məktəbləri şəraitində tərcümə fəaliyyətini həyata keçirərkən tələbələr mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentlik üçün vacib olan müvafiq bacarıq və vərdislərə yiyələnmişdirlər. Bununla əlaqədar olaraq təlim tərcüməsini həyata keçirərkən tələbələr bu fəaliyyət növünə, birincisi, koqnitiv mahiyyət mövqeyindən yanaşmalı, ikincisi, fəaliyyətin tərəfimizdən təlim tərcüməsinin vahidləri kimi müəyyən edilən MSB çərçivəsində həyata keçirilməsinə istiqamətlənmək, üçüncüsü, təlim tərcüməsi və təlim mətninin qarşılıqlı şərtlənməsi amilini nəzərə almaq və vacibliyini yadda saxlamaq lazımdır.

Bu prosesdə təlim tərcüməsinin motivləşdirilməsi heç də az əhəmiyyət daşıyır. Bununla bağlı elmi marağımıza aydınlıq gətirmək üçün biz Azərbaycan dilində təhsil alanlar üçün nəzərdə tutulan məktəb və ali təhsil müəssisələri üçün dərslilər və dərslərsaitlərini təhlil etdik. Təhlilin nəticələrinə görə, bir sıra hallarda tərcümə üçün tapşırıqlar verilmir, digərlərində isə bu tapşırıqlar sırf qrammatik xarakter daşıyır, üçüncülərdə isə belə tapşırıqların sayı azdır yaxud da onların sayı kifayət qədərdir, lakin belə tapşırıqların məzmunu ənənəvi xarakter, bir-birinə oxşarlığı ilə fərqlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tərəfimizdən üzə çıxarılan tapşırıq növləri tələbələrdə mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılması baxımından təlim tərcüməsi üzrə fəaliyyəti stimullaşdırma bilməz. Bu məqsədə nail olmaq üçün təlim tərcüməsi ilə bağlı olan tapşırıqların yerinə yetirilməsindən öncə tələbələrdə dəqiq təsəvvür olmalıdır ki, biliklər əldə etməyə, yad dil və mədəniyyətin xüsusiyyətlərini mənimsəməyə başlayırlar və bu zaman onlara özlərinin dünya mənzərəsinin özəlliyi vasitəsilə mədəniyyətlərarası təcrübəyə yiyələnmək imkanı verilir. Buna görə də təlim tərcüməsi ilə bağlı olan tapşırıqlar dəqiq ifadə olunmuş məzmunla malik olmalıdır. Bu məzmun tələbələri iki mədəniyyətin – doğma və rus mədəniyyətlərinin müqayisəsinə, onlar arasında oxşarlıqlar və fərqlərin üzə çıxarılmasına, bu fərqlərin dərk edilməsinə və şərhinə yönləndirməlidir. Xarici dil tədrisi təcrübəsinə müraciət müəyyən etmişdir ki, bu prosesdə

konkret tapşırıqların həlli üçün təlim fəaliyyəti ən müxtəlif metodlar vasitəsilə həyata keçirilir: qrammatik-tərcümə, müqayisəli-praktik, şüuri-qarşılaşdırma, audiolinqvistik, proqramlaşdırma, kommunikativ. Bu zaman təlim tərcüməsi belə məşğələlərdə kifayət qədər fərqli istifadə olunur və nitq xüsusiyyətlərinin əsasında duran inkişaf etmiş universal qarışıq bilinqvizm bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir.

Tərəfimizdən təklif edilən iş sisteminin əsasına şüurlu-praktik metod qoyulmuşdur. Eyni zamanda bəzi problemlə təhsil elementləri, xüsusən qismən dialoji və axtarış-tədqiqat aspektləri ilə bağlı olan elementlər cəlb edilmişdir. Konsepsiyamızın reallaşdırılması qarşılıqlı bağlı olan tapşırıqların mərhələli şəkildə həllini nəzərdə tutur. Bu mərhələlərin hər biri müəyyən məqsədə xidmət edir, müəllim və tələbə tərəfindən yerinə yetiriləcək prosedur və fəaliyyətlərin konkret ardıcılığını nəzərdə tutur. Bu fəaliyyətlər təlim oxusu zamanı mədəniyyətlərərsə kommunikasiyada bacarıqların formalaşdırılması üçün vacib olan təlim tərcüməsindən istifadə etməklə son məqsədə nail olmaq üçün vacibdir. Təklif edilən sistem tələbələrin axtarış fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına əsaslanır. Bu, iki mədəniyyət – rus və Azərbaycan mədəniyyətlərində oxşarlıqlar və fərqlərin üzə çıxarılmasına yönəlmişdir. Bu məqam təlim tərcüməsi zamanı müəyyən edilən uyğunluqlar və fərqlərin əhəmiyyətinin dərk edilməsində və mədəniyyətlərərsə kommunikasiyada nəzərə alınmasında aparıcı rol oynayır.

Bizim təsəvvürümüzdə tərəfimizdən seçilən məqamlar problemlə təlimin mahiyyətini daha geniş ifadə edir və tələbələrin fon biliklərinin aktivləşdirilməsində lazımlı ola və onların axtarış-analitik fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına kömək edə bilər. Əgər müəllimin rolu tələbələrin fəaliyyətini təşəbbüsləndirmək, stimullaşdırmaq və düzəliş verməklə məhdudlaşarsa, mədəniyyətlərərsə kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılması vasitəsi kimi təlim tərcüməsi prosesi məhsuldar ola bilər.

Təklif etdiyimiz konsepsiya bir neçə il ərzində eksperimental sınaqdan keçirilmişdir. Rus dili dərslərində tələbələrdə mədəniyyətlərərsə kommunikasiya bacarıqlarının formalaşdırılması üzrə işin aparılmasının vacibliyini təsdiqləmək üçün müəllimlər və tələbələr arasında xüsusi hazırlanmış anket əsasında sorğu keçirilmişdir. Bu işin nəticələri həm müəllimlər, həm də tələbələrin rus mədəniyyətinin reallıqları ilə tanış olmaq və sonradan zərurət yarandıqca bu dil daşıyıcıları ilə mədəniyyətlərərsə ünsiyyətin iştirakçısı olmaqda maraqlı olduğunu təsdiqləmişdir. Təlim eksperimentindən sonra aparılan işin səmərəliliyinin üzə çıxarılması üçün addımlar atılmışdır.

Tələbələrdə mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetentliyin formalaşdırılması üzrə təklif edilən texnologiyanın səmərəliliyi tələbələrin bu işi müstəqil şəkildə icra etmək bacarıqlarının test yoxlaması əsasında müəyyən edilmişdir. Yekun yoxlama zamanı əldə edilən məlumatlar aşağıdakı cədvəldə göstərilir və bizim tövsiyələrimizin səmərəliliyini göstərir.

Cədvəl 1.

№	Testlər	Eksperiment qrupu		Kontrol qrupu	
		Ikurs	IIkurs	Ikurs	IIkurs
1.	Müasir dövrdə mədəniyyətlərarası kommunikasiya nədir? a) lazımi vasitədir; b) zəruridir; c) maraqlıdır.	a) b) + c)	a) b) + c)	a) b) c) -	a) b) + c)
2.	Rusla mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya qurmaq üçün nə lazımdır? a) müasir rus dilinin leksikası və qrammatikasını bilmək lazımdır; b) mədəniyyət faktları ilə həmsöhbətin diqqətini çəkmək bacarığı olmalıdır; c) dili və rus mədəniyyəti faktları haqqında biliklər olmalıdır.	a) b) c) +	a) b) c) +	a) b) - c)	a) b) - c)
3.	Həmsöhbətlərin şüurunda olan mədəniyyət stereotipləri qarşılıqlı anlaşma prosesinə necə təsir edir? a) mənfi; b) müsbət; c) cavab verməyə çətinlik çəkirəm.	a) + b) c)	a) + b) c)	a) b) c) -	a) b) c) -
4.	Mədəni stereotiplərin yaranmasının səbəbi nədir? a) həmsöhbətin şüurunda sabit mədəniyyət obrazları; b) mədəniyyət haqqında atmacalara sabit reaksiya; c) mədəniyyət haqqında atmacalara ləng reaksiya.	a) b) - c)	a) + b) c)	a) b) - c)	a) + b) c)

5.	Mədəni stereotiplərdən necə qurtulmaq olar? a) əcnəbilərlə tez-tez ünsiyyətdə olmaq; b) məlumatları orijinal mənbələrdən toplamaq; c) daim doğma və yad dil və mədəniyyətlərin faktlarını tutuşdurmaqla xarici dildəki informasiyanı obyektiv dəyərləndirmək.	a) b) c) +	a) b) c) +	a) - b) c)	a) b) - c)
6.	Rus ədəbiyyatı haqqında bilikləri zənginləşdirmək üçün nə etmək lazımdır? a) rus xalqının mədəniyyəti haqqında faktlar olan orijinal mətnləri oxumaq; b) rusiyalılar haqqında maraqlı filmlərə baxmaq; c) rus milliyyətindən olan insanlarla tez-tez söhbət etmək.	a) b) c) -	a) + b) c)	a) + b) c)	a) + b) c)
7.	Rus dilində mətnlər oxuyarkən üzə çıxan dil və mədəniyyət hadisələrini doğma dil və mədəniyyət faktları ilə həmişə müqayisə edirsinizmi? a) buna ehtiyac görmürəm; b) bunu həmişə edirəm; c) buna ehtiyac gördükdə edirəm.	a) b) + c)	a) b) + c)	a) b) + c)	a) b) c) -
8.	Xarici dildəki dil və mədəniyyət faktlarını doğma dil və mədəniyyətdəki faktlarla tutuşdurmaq lazımdır? a) mütləq; b) ehtiyac olduqca; c) buna ehtiyac yoxdur.	a) + b) c)	a) + b) c)	a) b) - c)	a) + b) c)

9.	Xarici dildə aşkar edilən linqvomədəni informasiyanı tam dərk etməyi vacib bilirsinizmi? a) hesab edirəm ki, bu mütləqdir; b) hesab edirəm ki, bu vacib deyil; c) hesab edirəm ki, bu mənasızdır.	a) + b) c)	a) + b) c)	a) + b) c)	a) b) - c)
10	Rus dili və mədəniyyəti faktlarına həmişə hörmətlə yanaşırsınız? a) əgər onlar müsbət hisslər yaradırsa; b) əgər onlar doğma dil və mədəniyyətin faktlarına uyğundursa; c) həmişə, hesab edirəm ki, hər bir xalqın özünün dili və mədəniyyəti vardır .	a) b) c) +	a) b) c) +	a) b) - c)	a) b) c) +
	Kəmiyyət dəyərləndirmələri	8	10	3	5
	Keyfiyyət dəyərləndirmələri	80%	100%	30%	50%

“Nəticə”də dissertasiyanın ayrı-ayrı fəsillərində irəli sürülən mülahizələr ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın mövzusu aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Азербайджанская ментальность как компонент соизучения культур в лингвистическом образовании // H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfrans. 01-04 may 2013. Bakı: BSU, s.89-91.
2. Ценностные ориентиры азербайджанской культуры в формировании межкультурной коммуникативной компетенции // Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfrans. ADU, Bakı, 6-7 may, 2013, s. 94-95.
3. Учет особенностей национальной культуры в лингвокультурном образовании // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIII Respublika elmi konfransı. 2-ci cild, 19-20 dekabr, Bakı, 2013, s.328-330.

4. Истоки русской культуры как компонент в формировании межкультурной коммуникативной компетенции на занятиях РКИ // «Актуальные вопросы русской филологии в поликультурном пространстве». 11-13 ноябрь 2013. Эрзурум-Турция. (МаПРЯЛ), с. 400-401.
5. Перевод как вид деятельности в обучении иностранному языку // Dil və ədəbiyyat. ADU, №2. Bakı, 2014, с. 221-227.
6. Межкультурная коммуникативная компетенция – ключевое направление в подготовке вторичной языковой личности // Dil və ədəbiyyat. ADU. №3 (91), Bakı, 2014, с.312-314.
7. Методика формирования межкультурной коммуникативной компетенции на занятиях русским языком // Elmi xəbərlər. ADU. №2, Bakı, 2015, с.395-406.
8. Контрастивность культур как источник формирования межкультурной коммуникативной компетенции // Образование. Наука. Научные кадры. Москва, (РИНЦ), 2015. №2,с. 176-180.
9. Роль учебного перевода в осмыслении социокультурной информации в преподавании русского языка как иностранного // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Bakı, 2015, №3, с. 191-196.
10. Учебный перевод как средство активизации познавательной деятельности на занятиях русским языком // Xəbərlər. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu. Bakı, 2015, №3, с.20-27.

Educational translation as a means of forming intercultural communicative competence in teaching Russian as a foreign language

Summary

The dissertation deals with the problem of using educational translation as a means for forming the trainees' ability in intercultural communication during learning Russian as a foreign language. It consists of introduction, two chapters and their inferences, as well as conclusion and bibliography, which includes 208 titles.

The introduction explains the topicality of the research, its novelty, theoretical and practical significance, the aims and objective, the research methods, and the structure of the thesis.

The first chapter, named "The theoretical basis for using educational translation in the process of preparing a secondary linguistic personality", tells about the importance of linguistic training in indissoluble unity with the culture of native speakers and the necessity to bring up an individual in this process. This person must be able to come into contact with representatives of another society and communicate with them adequately speaking their language. In this chapter, the author analyzes various approaches to the realization of this activity, the origins of Russian and Azerbaijani cultures' formation, as well as the behavioral realities of representatives of these societies in different situations of life activity. There formulated theoretical conclusions in connection with the definition of the educational translation as a cognitive factor in the comprehension of another linguoculture. The theses, necessary for practical work are outlined.

The second chapter, called "The System of work on the formation of intercultural communicative competence through the educational translation", considers the features of the educational translation in the realization of the motives and goals of studying the Russian language as a foreign language. It also proposes a technological scheme of its use in the context of the problem being investigated, describes a systematic approach in the formation of the students ability in intercultural communication.

All scientific consequences related to the thesis are generalized in the conclusion part of the research paper.

Çapa imzalanıb: 17.04.2017
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

MEHRİBAN ZAKİR qızı BAYRAMOVA

**RUS DİLİNİN XARİCİ DİL KİMİ ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV
KOMPETENSİYANIN FORMALAŞDIRILMASINDA TƏLİM
TƏRCÜMƏSİNİN ÜSUL KİMİ İSTİFADƏSİ**

**5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(rus dilinin tədrisi metodikası)**

**Pedaqogika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

BAKİ – 2017